

På bägge sidor om Åreskutan

Undervisningens utmaning i Norska och Svenska kyrkan

JAKOB WIRÉN

Jakob Wirén är docent i systematisk teologi vid Lunds universitet.

jakob.wiren@svenskakyrkan.se

Inledning

Hur förmedlas egentligen en tradition?¹ Hur förs den vidare från en generation till en annan? Det är grundläggande frågor för både utbildningsinstitutioner och religiösa samfund. En sak är uppenbar: förutsättningarna är inte konstanta. När jag bläddrar i min svärmors lärobok *Kristendomskunskap för realskolan*, som gavs ut första gången 1959, möts jag av skolundervisning av ett slag vi inte ser i dag.² Här kan man läsa om de synoptiska evangelierna och om Lukasevangeliets särstoff. Prydliga anteckningar och läsanvisningar varvas med en och annan teckning utan tydlig anknytning till bokens tema. Svärmor Birgitta har gjort understrykningar vid avsnitten om urkyrkans församlingsliv och antecknat i marginalen till redogörelser om gudstjänstens *Kyrie*, *Gloria* och *Credo*.

Om jag relaterar till min egen erfarenhet som konfirmandlärare, gymnasielärare i religionskunskap och universitetslärare i systematisk teologi står det klart att eleverna vid Svalövs samrealskola under 1960-talets början förväntades förstå och förklara sådant som skulle få många av dagens teologistudenter – ja, kanske rentav en och annan STK-läsare – att börja humma och flacka med blicken. Om jag jämför med vad mina barn får med sig av religionskunskapen blir detta än tydligare. Det är ofta nedprioriterat bland

1. Artikelns är en bearbetning av författarens docentföreläsning vid teologiska fakulteten, Lunds universitet, den 6 december 2017.

2. Erik Sjöberg, *Kristendomskunskap för realskolan*, Uppsala 1960.

SO-ämnena och det exotifierar inte sällan religiöst liv till något föråldrat och främmande som alltid någon annan ägnar sig åt, som Karin Kittelmann Flensners studie om religion i gymnasieskolan också visar.³

Vän av bildning kan lätt bli nostalgisk i samband med den här sortens jämförelser. Vän av ordning invänder att de sällan är rättvisa. Vi kan fråga oss vad realskoleeleverna ännu minns skillnaden mellan Augustinus respektive Luthers syn på arvsyndsläran och i ärlighetens namn vilken glädje de i sådana fall haft av den.

Men det som står ut i undervisningen är inte bara omfattningen och nivån utan också tilltalet. Jag citerar:

Det finns ett enkelt svar på frågan, vad det är att vara en kristen: det är att vara en Jesu lärjunge. En lärjunge är inte färdig. Han [*sic*] vet ännu inte allt, men han håller på att lära sig. Han är långt ifrån fullkomlig, men han är på väg framåt [...] Paulus säger [...] om sig själv: ”Icke som om jag redan hade vunnit det eller redan hade blivit fullkomlig, men jag far efter att vinna det, eftersom jag själv har blivit vunnit av Kristus Jesus” (Fil 3:12).⁴

Avsnittet fortsätter med en redogörelse för hur Jesu ord kan vara en ledstjärna för ens liv, uppmaning till nästankärlek och hopp inför döden. Förmedlingen innehåller alltså ett tydligt mått av förkunnelse och formation.

Många av oss är nog tacksamma för den konfessionsneutrala religionskunskapen i dagens skola, men den förändring som skett har betydelse för traditionsförmedlandets förutsättningar. Det gäller i första hand den tidigare statskyrkan som i hög grad förlitat sig på skolans undervisning som en viktig beståndsdel i det egna arbetet med undervisning och lärande. Men det gäller också frikyrkosamfund vars faktiska och potentiella medlemmar härigenom haft en generell kännedom om bibliska berättelser och böner. Och det gäller det ökande antalet icke-kristna trossamfund för vilka förändringen från ett ensidigt fokus på den kristna tron till en mer allmänorienterande religionsundervisning kan antas vara välkommen.

Den religionspedagogiska forskningen är i dag främst fokuserad på skolans värld, vilket är rimligt, men det har lett till ett kunskapsunderskott när det gäller annan form av religionsundervisning. Detta håller på att vidgas

3. Karin Kittelmann Flensner, *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*, Göteborg 2015. Se även Nathalie Liljeqvist, ”Kunskap om andras religion? En kvalitativ läromedelsanalys om samtida perspektiv i svensk religionskunskapsundervisning”, Södertörns högskola 2015, <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:898349/FULLTEXT01.pdf>, besökt 2018-04-19.

4. Sjöberg, *Kristendoms kunskap*, 269.

och vi ser nu ett växande intresse bland pedagoger och didaktiker för andra arenor och kontexter.⁵

I FN:s barnkonvention slås fast att alla barn har rätt till andlig utveckling.⁶ Här har Sverige ett internationellt åtagande som i dag i första hand tillgodoses utanför skolans ramar. Av den anledningen är det intressant och angeläget att vetenskapligt studera hur pedagogiskt arbete bedrivs i sammanhang som tydligt handlar om andlig utveckling. För att ställa det på sin spets: Vilka är förutsättningarna för att leva upp till denna del av barnkonventionens krav?

Det är tydligt att arbetet med undervisning och lärande organiseras på mycket olika sätt. En viktig faktor i detta sammanhang är vilket som är undervisningens övergripande syfte. En kyrklig undervisningssatsning kan ha flera olika mål och dessa kan vara mer eller mindre explicit framskrivna. Men jag menar att vi kan renodla några idealtyper utifrån vilket som är undervisningens syfte:

- Att leda till gudstjänst och den gudstjänstfirande församlingen som kyrkans centrum och mittpunkt (till exempel Church of Englands arbete med *Pilgrim*).
- Att leda till personlig överlåtelse och tro (till exempel Alpha-kurser i stora delar av Europa).
- Att skapa starka församlingssamfund. Gemenskaper som sedan ansvarar för många av medlemmarnas behov i samhället (till exempel Evangelical Lutheran Church in America och satsningen *Lifelong Faith Formation*).
- Att bygga en stark och ihållande relation till Bibeln (till exempel Episkopalkyrkan i USA och särskilt *Godly Play*-metodiken).
- Att främja bildning och fostra kristna medborgare för hela samhällets bästa (till exempel Norska kyrkans Trosupplärningsreform).⁷

I ett mångkulturellt samhälle finns det förstås många kontexter att se närmare på: synagogor, pingstförsamlingar och källarmoskéer, men i den här texten ska jag fokusera på två nordiska lutherska kyrkor, Norska kyrkan och Svenska kyrkan. De är i detta sammanhang särskilt intressanta bland annat på grund av sin tidigare starka relation till skolan.

5. Detta avspeglar sig i både konferenser och forskarseminarier i Sverige. För ett enskilt exempel, se Caroline Gustavsson, *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning*, Skellefteå 2016.

6. *Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter*, Stockholm 1989, art. 27.

7. För en fördjupad beskrivning och analys av nämnda satsningar, se Jakob Wirén, *Utmaningsdriven undervisning: Hur kyrkan kan dela tro och liv idag*, Stockholm 2017.

Norska kyrkan har på ett tydligt sätt svarat på den situation som skolans förändrade roll fört med sig. Här ser vi prov på undervisning som drivits fram av utmaningarna.

Norska kyrkan och frågan om en systematiserad trosupplärning

Norska kyrkans Trosupplärningsreform är ett program för undervisning och lärande för barn upp till 18 år. Fram till 1997 kunde norska skolelever ännu läsa kristendomskunskap, men sedan påbörjades en förändring mot mer generell religionsundervisning. Trosupplärningsreformen kan ses som Norska kyrkans svar på skolans förändrade uppdrag i relation till kyrka och kristendom.

Trosupplärningsreformen inleddes med en pilotstudie 2003–2008 där 350 församlingar deltog och är sedan 2009 en permanent del av Norska kyrkans arbete. Till förutsättningarna för reformen hör ett ansevärt statsbidrag för trosupplärning (andra trossamfund inklusive humanisterna får proportionerligt sett motsvarande statsbidrag).⁸

Trosupplärningens ambition är att vara systematisk och sammanhängande, den ska ha ett visst omfång och den ska vara till för alla döpta. Genom att mixa olika sorters pedagogiska aktiviteter strävar man efter både bredd och djup i arbetet.⁹

Fyra övergripande mål formuleras: För det första ska den syfta till att väcka och stärka kristen tro, för det andra att ge kunskap om Gud som treenig, för det tredje att bidra till kristen livstolkning i tanke och handling och, för det fjärde ska den väcka engagemang och deltagande i kyrka och samhälle.¹⁰

Det är alltså tydligt att den norska trosupplärningen inte är ett renodlat undervisningsprojekt: Det handlar inte bara om att veta mer om kristen tro utan också om att väcka tro och om att hjälpa människor att gestalta ett kristet liv i både teori och praktik. Fram träder ändå en plan som är relativt skollig och rik på stoff. Här finns en tydlig ambition om en kontinuerlig kontakt med barnen. Ett visst antal timmar per barn, 315, avsätts till detta.

Det är värt att notera hur den innehållsmässiga betoningen förändras över de tre ålderssegmenten. De första fem åren handlar om att skapa kontakt med hemmen, bidra till kristna ritualer för vardag och fest. I åldern 6–12 år lyfts utantillinläring, bibelkurs och kyrkskola fram, medan år 13–18 karaktäriseras som en tid för mer existentiella frågor. Fokus är då att bi-

8. År 2014 uppgick detta till 315 miljoner NOK. <https://www.regjeringen.no/no/tema/religion-og-livssyn/den-norske-kirke/innsiktsartikler/trosopplering/id2009708/>, besökt 2016-03-23.

9. Se *Plan for trosopplering: Gud gir – vi deler*, Oslo 2010, 3.

10. *Plan for trosopplering*, 4.

behålla relationen till tonåringarna, reflektera över allmänmänskliga teman och vistas i en trygg miljö, för att de över huvud taget ska vara en del av församlingarna.¹¹

Om vi med rubriker skulle karaktärisera de tre ålderssegmentens pedagogiska tyngdpunkt är ett möjligt resultat att:

- 0–5-årsperioden benämns som *nätverk*,
- 6–12 som *förmedling* och
- 13–18 som meningsskapande.

En stor del av satsningen handlar om att barnen ska bli förtrogna med delar av den kristna traditionen, så som de bibliska berättelserna, gudstjänstens struktur, psalmer och kyrkohistoria. Norska kyrkan talar om tre aspekter av kristen tro som inom sig rymmer ett flertal olika teman:

- livstolkning och livstydning (existentiella individuella livsåskådningsfrågor),
- kyrkans tro och tradition,
- kristen tro i praktiken (konsekvenser av min kristna tro).

Den första av dessa, livstolkning och livstydning, är ett av de förnyande inslagen för en kyrka som tidigare haft ganska traditionell undervisningssyn. Här får existentiella frågor och barnens egna erfarenheter stå i centrum. Resultatet är en kombination av målsättningar och pedagogiska hållningar: en uttalad syn att lärande handlar om att tolka sitt eget liv i ljuset av de kristna berättelserna, men också en mer traditionell förståelse som präglas av förmedling och informationsöverföring.¹²

De tre aspekterna samsas med elva dimensioner. Det för alltför långt att diskutera innehållet i dessa, men det antyder en plan som är relativt rik på stoff och med flera lärandeteorier inom sig.

Ett centralt inslag för att nå en stor del av barnen i varje ålderskull är de så kallade breddningsaktiviteterna.

Med reformen följer förslag på aktiviteter som *Klarvaken*, *Tornagent* och *Kod B*, där församlingen bjuder in alla döpta barn i en viss årskull till detektiväventyr i kyrktornet, bibeljakt eller övernattnings i kyrkan.¹³ I samtliga fall knyts detta till gudstjänsten genom att barnen bidrar till att förbereda den.

11. *Plan för trosoppläring*, 19–21.

12. *Plan för trosoppläring*, 14–17.

13. Se till exempel ”Størst av alt – trosopplæring for barn og unge”, <https://kirken.no/nb-NO/kristen-tro/trosopplaring/>, besökt 2018-04-19.

I resursbanken finns detaljerade handledningar, metodtips och förslag på såväl inbjudningsbrev som fikameny.

Utvärderingar visar att vissa av dessa breddningsaktiviteter fått påtaglig spridning. Några av dem genomförs på samma tid över hela landet och kan komma att bli ett begrepp, ungefär som fyraårsbok eller konfirmation.¹⁴

Kritisk analys

Trosupplärningsreformen har diskuterats ur många olika perspektiv. Den har kritiserats för att tala för tyst om luthersk arvsyndslära och för att innehålla för mycket støj och lek. Den har beskyllts för att ha för tunt innehåll och för att vara för rik på innehåll.¹⁵ Att kritisera något för att vara för innehållsrikt kan låta märkligt, men religionspedagogen Elisabeth Tveito Johnsen pekar på hur ett alltför omfattande innehåll leder till ett ofrivilligt fokus på kunskapsstoff som i sin tur kan tränga ut mer spontana samtal om tro och liv: ”Det att trosupplärningen har flyttat från klassrummet till kyrkorummet förnyar inte nödvändigtvis sättet på vilket den pedagogiska praktiken genomförs”.¹⁶

Metodiskt är den präglad av vad teologen Stephen Bevans skulle beskriva som en syntetisk modell där dialogen mellan den kristna traditionen, det omgivande samhället och barnets erfarenheter är utgångspunkt för teologisk reflektion.¹⁷ Trosupplärningens funktion som kulturbärare sätter sin prägel också på det teologiska urvalet. De tre personer som lyfts fram som kyrkohistoriskt viktiga är alla tänkare som betyder mycket för den nationella identiteten: Martin Luther (1483–1546), Lars Levi Læstadius (1800–1861) och den norske lekmannapredikanten Hans Nielsen Hauge (1771–1824).¹⁸

Det kan tyckas förvånande – åtminstone som svensk läsare – att frågor om religiös och kulturell mångfald inte får större utrymme, inte minst mot

14. Sedan de implementerades har drygt 20 procent av målgruppen bland medlemmarna i Norska kyrkan deltagit. Det kan inte jämföras med äldre och mer etablerade traditioner som en fyraårsbok till alla döpta (över 50 procent) och konfirmation (cirka 85 procent), men framstår ändå som breddningsaktiviteter i kraft av sin besöksfrekvens. Siffrorna är hämtade från Pål Ketil Botvar, Elisabet Haakedal & Frode Kinserdal, *Når porten gjøres vid: Evaluering av trosopplærings breddetiltak*, Oslo 2013, 24.

15. Till exempel Sivert Angel, ”Hva kan dagens trosopplæring lære av tidligere tiders lutherske katekismeundervisning?”, i Knut Alfsvåg & Joar Haga (red.), *Hva betyr det? Luthers katekisme i trosopplæringen*, Oslo 2013, 19–30; Bård Norheim, ”Mer enn noe annet ungdommen det her gjelder: Trosopplæringsplanen og utviklinga av ein konfesjonell identitet for ungdom”, i Knut Alfsvåg & Joar Haga (red.), *Hva betyr det? Luthers katekisme i trosopplæringen*, Oslo 2013, 203–216.

16. Elisabeth Tveito Johnsen, ”Hvordan medierer undervisningspreget trosopplæring kristen tro og tradisjon? En Vygotskij-inspirert analyse av læringssituasjoner i Den norske kirkes trosopplæring”, *Teologisk Tidsskrift* 1 (2012), 159.

17. Stephen B. Bevans, *Models of Contextual Theology*, Maryknoll, NY 2002.

18. *Plan for trosopplæring*, 17.

bakgrund av reformens samhällsbyggande uppdrag. Det finns inte någon sådan reflektion över huvud taget. Frågor om internationell solidaritet och kristen ekumenik lyser också med sin frånvaro. Samtidigt som detta är värt att poängtera är det också något som är enkelt att kompensera för i de lokala varianterna av trosupplärningen.

Pedagogikforskaren Dag Hallen urskiljer fyra olika slags orsaker – intentionstyper – hos föräldrarna: Den *trosintegrerade* typen har en direkt önskan att tron ska integreras som en del av barnets vardag. Den *traditionsförmedlande* typen som vill föra vidare den egna uppväxtens upplevelser av kristen tro och värderingar genom exempelvis söndagsskola och aftonbön. Den *realitetsaccepterande* typen som egentligen inte är så intresserad av trosförmedling utan snarare anser att faktakunskaper om kristendomen är något positivt. Slutligen, den *pragmatiska* typen som inte tillmäter det specifikt kristna någon särskild betydelse utan har fokus på kvaliteten och karaktären i den enskilda aktiviteten och som är öppen för allt det som kan vara positivt för barnet.¹⁹ Även om den trosintegrerade typen kan framstå som idealet från kyrkans perspektiv visar Hallen att föräldrarnas bevekelsegrunder till varför de väljer att låta barnen delta många gånger är andra.

Sammanfattningsvis vill jag lyfta fram fyra viktiga faktorer i Norska kyrkans reform: För det första handlar det om *konkretionsnivån i programmet*. Här finns läroplan, kursmål och specificerade undervisningstimmar. I ursprungsförslaget var trosupplärningsplanen betydligt mindre konkret, men önskemål från församlingar ledde till en högre grad av konkretion.

För det andra, *den lokala friheten* att utforma arbetet. Varje församling har till uppgift att sammanställa och reflektera över hur trosupplärningen bedrivs utifrån de lokala förutsättningar som råder. Detta möjliggör en dialogisk rörelse där såväl den nationellt samordnade riktningen och de lokalt präglade villkoren kommer till tals. Programmet fordrar att varje församling tar ett helhetsgrepp över sitt arbete med undervisning och mission, teologiskt, pedagogiskt och strukturellt. Samtidigt låter det sig anpassas till församlingarnas olika förutsättningar.

För det tredje, faktumet att en forskargrupp kartlagt och analyserat arbetet från första början har bidragit till en kontinuerlig, oberoende utvärdering. Det har också försett reflekterande praktiker i kyrkan med ytterligare input till deras arbete.

För det fjärde, resursbanken och den pedagogiska infrastruktur som trosupplärningen skapat i Norska kyrkan i form av konferenser, hemsidor och

19. Dag Hallen, "Trosopplæring i familiepedagogisk perspektiv: Hva kan kirken gjøre for å støtte foreldrene i oppdragelseoppgaven?", i Turid Skorpe Lannem & Hans Stifoss-Hanssen (red.), *Metode, mål og mening i Den norske kirkes trosopplæringsreform*, Bergen 2006, 46–47.

nätverk gör att goda exempel sprids och delas fortare och i högre utsträckning än förut.

Detta till trots är det uppenbart att det program som Norska kyrkan utvecklat med stöd av staten inte förmått axla skolans roll. Det gäller särskilt hur stor andel av barnen som berörs av undervisningen. Ändå får det beskrivas som ett omfattande och kraftfullt svar på de stora förändringar som skett på skolans område.²⁰

Hur ser det ut i Svenska kyrkan?

Man kan fråga sig hur detta ser ut i Svenska kyrkan? Norska kyrkan delar flera förutsättningar med Svenska kyrkan. Båda är tidigare statskyrkor av evangelisk-luthersk tradition som fortfarande är stora, numerärt sett. För bägge gäller också att det finns nationell lagtext som reglerar kyrkans roll i samhället.

Norska kyrkan har 3,8 miljoner medlemmar, vilket motsvarar ungefär 73 procent av befolkningen (2015) och Svenska kyrkan har ungefär 6,2 miljoner medlemmar, det vill säga cirka 62 procent av befolkningen. Kyrkliga handlingar som dop och konfirmation har i dag en starkare ställning i Norska kyrkan.²¹

I Sverige har skolans relation till kyrka och kristendom förändrats i flera steg sedan slutet av 1960-talet när kristendomskunskapen ersattes av en mer neutral religionsundervisning.

Religionssociologerna Jørgen Straarup och Mayvor Ekberg ger oss viktiga pusselbitar i sin undersökning om hur kunskapen om och intresset för kristen tro utvecklats i Sverige sedan 1970-talet. Utifrån en fallstudie tecknar de en bild av kraftig tillbakagång på en rad områden och finner att den främsta förklaringen till sjunkande kyrkostatistik och svaga kunskaper om kristen tro är kyrkans brist på undervisningsstrategier under 1900-talet. Författarna talar om ”den sorglöst försumliga kyrkan”:

[Allt] har sina rötter i försumlighet från kyrkans ledning under 1900-talet. Deltagandet i högmässan har mer än halverats, och det underlag av kunskap om kristendom och religiöst tänkande ur vilket ett intresse för gudstjänstlivet skulle kunna tänkas uppkomma har lagts för fåfot. Kyrkan har försummat att etablera ett alternativ till den un-

20. Som nämnts ovan har de aktiviteter inom trosupplärningen som haft bredest uppslutning engagerat ungefär 20 procent av medlemmarna i en åldersgrupp. Botvar, *När porten göres vid*, 24.

21. Anne-Louise Eriksson, Göran Gunner & Niclas Blåder (red.), *Exploring a Heritage: Evangelical Lutheran Churches in the North*, Eugene, OR 2012. Se även Erika Willander, ”Church Statistics in Nordic Comparison”, Uppsala 2017, opublicerad.

dervisning i den kristliga tron, som den allmänna skolan erbjöd fram till mitten av 1900-talet. [...] Ändå gör kyrkan inget [...] och resultatet blir [en] intresse mortalitet.²²

Det är ord och inga visor! Låt oss dröja ett tag vid denna kraftfulla kritik. Vad ligger bakom? Handlar det om en sorglös försumlighet och en avsaknad av krismedvetenhet? Det finns onekligen tecken på det motsatta under stora delar av 1900-talet. Redan i prästmötesavhandlingar från 1900-talets första decennium beklagas det om husförhören att de ”övas ej som önskligt vore”.²³ Dessutom sägs de vara dåligt besökta. Man bekymras över att såväl gudstjänstdeltagande som dop- och konfirmationspraxis minskar drastiskt. År 1900 talar biskop Gottfrid Billing (1841–1925) om den allt svagare kopplingen mellan skolan och kyrkan: ”När föräldrarna släppa barnen ifrån sig och när lärarna ej taga dessa med sig till gudstjänsten, huru, när och av vem skola de då lära att hitta vägen till kyrkan?”²⁴ Billing efterlyser en ”klar och sammanhängande kristendoms kunskap” och konstaterar sedan: ”Mig förekommer det som en förnedring, om vår kyrka ej förmår att göra detta”.²⁵

”Ändå gör kyrkan inget”, konstaterar Straarup och Ekberg. Detta påstående är inte grundlöst – jag ska återkomma till det, men här finns också sådant som pekar i en annan riktning. Den första planen för konfirmandarbete publicerades 1942 i en tid när *Lilla katekesen* fortfarande användes flitigt.²⁶ År 1955 publiceras en ny *Handbok för konfirmandlärare*. Här talas det om ”tilltagande sekularisering” och manas till en ”kraftuppladdning” i den ”nya missionssituation” som råder för hela kyrkans undervisning.²⁷ Under 1960-talet och som ett försök till svar på skolans förändrade uppdrag påbörjades ett nytt arbete med att skapa ett sammanhållet förhållningssätt till undervisning i Svenska kyrkan, ett ”helhetskatekumenat”. Upplevelsen var att undervisningsmomentet i de kyrkliga förrättningarna hade en alltför ”punktuell karaktär” och att ”det saknas en samordning av kyrkans peda-

22. Jørgen Straarup & Mayvor Ekberg, *Den sorgligt försumliga kyrkan, belyst norrifrån*, Skellefteå 2012; Anne-Louise Eriksson, *Att predika en tradition: Om tro och teologisk literacy*, Lund 2012, 182, 187.

23. Sven-Åke Selander, *Livslångt lärande i den svenska kyrkoförsamlingen Fleninge 1820–1890*, Uppsala 1986, 110. Se även Rune Larsson, ”Från kateketik till församlingspedagogik: Utvecklingslinjer i Svenska kyrkans undervisning under 1900-talet”, i Jan-Olof Aggedal, Carl-Gustaf Andrén & Anna J. Evertsson (red.), *Kyrka – universitet – skola: Teologi och pedagogik i funktion – Festskrift till Sven-Åke Selander*, Lund 2000, 139.

24. Selander, *Livslångt lärande*, 98.

25. Selander, *Livslångt lärande*, 167.

26. *Grundplan 42*, Uppsala 1942. Se även Karl-Erik Brattgård, *Kyrkans dopundervisning: Utredning verkställd på uppdrag av Svenska kyrkans centralråd*, Stockholm 1970, 16–18.

27. *Handbok för konfirmandlärare*, Stockholm 1955, 8–9.

gogiska verksamhet”.²⁸ Syftet var att utarbeta en undervisningsplan för alla stadier i kyrkan och samtidigt tydliggöra vad kristen fostran och undervisning innebär. Den satsningen kom aldrig helt i mål, men ledde till flera pedagogiska styrdokument under 1970-talet: så som *Kyrkans dopundervisning* (1970) och *Kyrkans utbildning* (1978).

År 1990 publicerades *Undervisning för alla*, en reviderad utgåva som slår fast undervisningens syfte till ”att hjälpa människan upptäcka, förstå och i sitt liv tillämpa den kristna tron”.²⁹ I *Grunddokument för Svenska kyrkans undervisning* från år 2000 samlas texter om den teologiska och pedagogiska syn som ska prägla Svenska kyrkans undervisning och lärande för alla åldrar och nivåer. Det är korta och enkelt skrivna texter med tillhörande frågor som samtalsunderlag. Det är tänkt som dels ett stöd i församlingarnas reflektion över det pedagogiska arbetet och dels som en resurs för Svenska kyrkans ledarskaps- och yrkesutbildningar.³⁰ *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete* lanserades ursprungligen 1994. I denna skrift omtalas konfirmationsundervisningen som ”livstydning på dopets grund”.³¹ År 2008 kom riktlinjerna ut på nytt.³² I den nya versionen sätts konfirmandarbetet tydligare i sitt sammanhang, nämligen församlingens undervisning av barn och unga. Ärkebiskop Anders Wejryd skriver i förordet:

Genom konfirmandarbetet har Svenska kyrkan en unik möjlighet att möta ungdomar i ett brytningsskede i deras liv. Kyrkan vill vara ett stöd för unga människor och hjälpa dem att bearbeta angelägna frågor i ljuset av kristen tro. Uppgiften är betydelsefull och hur den utförs bidrar på olika sätt till att forma både Svenska kyrkans och samhällets framtid.³³

Uppräkningen ovan är inte komplett, men visar ändå de samordnade ansatser som gjorts för att bedriva undervisning och mission i takt med tiden.

28. Brattgård, *Kyrkans dopundervisning*, 8. Se även Lars Eckerdal, *Vägen in i kyrkan: Dop, konfirmation, kommunion – aktuella liturgiska utvecklingslinjer*, SOU 1981:66, Stockholm 1981, 350.

29. *Undervisning för alla: Mål och grundprinciper för Svenska kyrkans undervisning*, Uppsala 1990, 8–9.

30. *Lärande och undervisning: Grund för Svenska kyrkans pedagogiska arbete*, Uppsala 2000, 8–9.

31. *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete*, Uppsala 2000, 7.

32. För en analys av dessa riktlinjer se Caroline Gustavsson, ”Mellan verklighet och vision: En diskursanalys av riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete”, *Prismet* 67 (2016), 201–214.

33. *Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbete*, Stockholm 2008, 8.

I sin analys är Straarup och Ekberg tydliga med vilket som är problemets grundorsaker ("Allt har sina rötter i [...] kyrkans ledning"). Det är riktigt att de med ledningsuppdrag i Svenska kyrkan under 1900-talet bär ett ansvar för hur utvecklingen sett ut, men som huvudsaklig förklaringsmodell har den sina brister. I sin empiriska studie beskriver Straarup och Ekberg förvisso symptomen, men orsakerna till förändringarna kan inte, menar jag, utläsas ur empirin. En del samhällsförändringar som får stora konsekvenser för kyrkor, så som globalisering, individualisering, urbanisering och sekularisering, står helt enkelt inte i en enskild kyrkas makt att påverka. Det ser vi också om vi tittar på medlemsutvecklingen i relation till folkmängd i de nordiska länderna. Mönstret är detsamma, även om Svenska kyrkan utmärker sig negativt.³⁴ Här behövs en realistisk bild av situationen.

Rätt bild av förändringarna

Medlemssiffrorna pekar neråt och Svenska kyrkan har inte många år kvar som majoritetskyrka. Vi ser också en tydligt avtagande utveckling när det gäller dop och konfirmation.³⁵ Gudstjänstsiffrorna går neråt, precis som Straarup och Ekberg hävdar, och det gäller särskilt den ordinarie söndagsgudstjänsten. Här har skett stora förändringar de senaste 20 åren. Nya gudstjänstformer och -tider gör dock att den totala minskningen av årliga gudstjänstbesök inte är lika stor. Det är en missuppfattning att "alla" gick i kyrkan för 100 år sedan.³⁶ Tittar vi på deltagande i regelbunden veckoverksamhet så ser vi till och med positiva siffror. Antalet unga frivilligledare har fördubblats sedan 2001.³⁷

I korthet är alltså inte skillnaden riktigt lika påtaglig när det gäller den trofasta kärnans storlek. Det är i stället bland det stora antalet i befolkningen som de mest dramatiska förändringarna skett. Inte minst dopsiffrorna, som också är vägen in i Svenska kyrkan, talar tydligt om framtiden.

I den bemärkelsen har Straarup och Ekberg rätt i att svaret inte stod i proportion till förändringarna. Den mest konkreta gäller skolan: Från att ha lagt en grund för kristen fostran och utgjort en länk till kristna riter och gemenskap som kyrkan sedan kunde bygga vidare på till att ha ett uppdrag helt skilt från kyrkans fostrande ambitioner. När vi talar om undervisning och skolans förändrade roll handlar det alltså inte bara om kunskap i kognitiv bemärkelse, utan också om riter och delaktighet. I antologin *Sedd men osedd* är den tidigare ärkebiskopen Anders Wejryd självkritisk:

34. Willander, "Church Statistics in Nordic Comparison".

35. Willander, "Church Statistics in Nordic Comparison".

36. Erika Willander, *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiosity in Sociological Methodology*, Uppsala 2014.

37. "Svenska kyrkan i siffror", <https://www.svenskakyrkan.se/statistik>, besökt 2018-04-24.

Med sextioalet flyttade kristendomsundervisningen slutligt ut ur den allmänna skolan. [...] Av skäl som någon borde undersöka djupare så tog aldrig Svenska kyrkan något riktigt grepp om barn- och ungdomsundervisningen och med tiden inte heller om vuxenundervisningen.³⁸

I det norska exemplet har vi sett nyckelfaktorer bakom ett systematiskt och samordnat program för lärande och dessa tycks inte vara knutna till förutsättningar som är unika för Norska kyrkan. Det är också Straarup och Ekbergs bild: ”Kan en trosupplärningsreform beslutas och genomföras väster om Åreskutan bör det kunna gå även öster om samma berg”.³⁹ Givet att likheterna mellan de två kyrkorna är så pass stora kan man fråga sig varför Svenska kyrkan inte gjort något liknande? Det är en spekulativ fråga, men jag tror inte att sorglös försumlighet räcker som förklaringsmodell. Jag menar i stället att vi finner nycklar till svar i teman som organisation och pedagogisk grundsyn.

Organisation

Det är frestande att jämföra processen fram till ny kyrkohandbok i Norska kyrkan 2011, med Svenska kyrkans 2017. Arbetet liknar det som krävs för att ta fram en plan för undervisning så till vida att det handlar om centralt led- da processer där teologiska, organisatoriska och ekonomiska frågor samsas. I Sverige har arbetet kantats av kritik om såväl toppstyrning som svagt ledarskap. Präster och musiker har skrivit upprop och tidsplanen har förlängts. Röster har höjts för att musiken skulle släppas fri och församlingarna få göra som de vill.⁴⁰

Det faktum att Norge efter en snabbare och mer harmonisk process antog en handbok i bred enighet kan förstås handla om själva hantverkets kvalitet, men jag utesluter inte att det också säger något om hur de två kyrkorna är organiserade. I Norska kyrkan är präster anställda centralt och det finns en större möjlighet att fatta beslut för hela kyrkan. I Svenska kyrkan är stiftens självständigare och präster och övriga anställs lokalt.

Svårigheten i att samordna en undervisningssatsning av det här slaget nämns återkommande i de intervjuer jag gjort med präster och pedagoger i Svenska kyrkan:

38. Anders Wejryd, ”En svårförklarlig kyrka”, i Anders Bäckström & Anders Wejryd (red.), *Sedd men osedd: Om folkkyrkans paradoxala närvaro inför 2020-talet*, Stockholm 2016, 25.

39. Jørgen Straarup, ”Från outsourcing till ’insourcing’: Trosundervisningen i Svenska kyrkan under 1900-talet”, *Kyrkohistorisk årsskrift* 113 (2013), 54.

40. Se till exempel debatten om kyrkohandboken i *Kyrkans Tidning*, <http://www.kyrkanstidning.se/amne/kyrkohandbok>, besökt 2018-14-19.

Jag tror att det finns en väldigt liten vilja till samordning. Jag tror att det finns ganska mycket vilja till... till att ”vi känner våra behov, vi vet mest här. Vi kan bäst själva”. Lite brutalt uttryckt. Och sedan så kan vi gärna ta del av pengar från ett nationellt projekt.⁴¹

Och en annan:

Jag hoppas verkligen att det blir så [ett samordnat program för undervisning och lärande], men det är också ganska mycket ångest, för vi är lite ovana med att jobba så tror jag, både som församling och kyrka. Jag tänker att det är... när jag läser om den norska satsningen, så är det kanske också det som blir problemen, att vi har svårt för att ta en färdig mall.⁴²

I dag ser arbetet med lärande och undervisning för barn olika ut i Svenska kyrkans församlingar. Konfirmandarbetet, som också är det tydligast reglerade, håller som regel hög kvalitet. Det vittnar de pedagoger och präster jag intervjuat om och det bekräftar också uppgifter från ett gemensamt europeiskt forskningsprojekt. Av de tio kyrkor från olika länder som deltar hamnar Svenska kyrkan i topp med 90 procent som säger sig vara nöjda eller mycket nöjda med konfirmandtiden.⁴³ Ändå sjunker konfirmandseden i högre takt än i något av de andra jämförda länderna. En delförklaring till detta tror jag att vi finner i arbetet med de yngre åldrarna. Många medarbetare i Svenska kyrkan känner igen sig i pedagogens bild av den egna församlingen:

På barnsidan så är jag fortfarande bekymrad. Där finns det för lite och... Det är fortfarande ganska mycket så att vi ger en slags förlängd uppfostran. Vi blir bara en... ja, den undervisningen som sker handlar om att vi ska vara snälla mot varandra, men det får inget djup... och ingen växtmån egentligen.⁴⁴

En viktig tanke när Norska kyrkan planerade trosupplärningsprogrammet var att möjliggöra en jämn och kontinuerlig kontakt med barnen. Upplevelsen var att kyrkan gjorde framgångsrika punktinsatser, men att det däre-

41. Intervju GV, 4.

42. Intervju KD, 2.

43. Christoph H. Maass & Henrik Simojoki, ”Minding the Gap: Overall Satisfaction and Perceived Daily Life Relevance of Confirmation Work”, i Friedrich Schweitzer, Kati Tervo-Niemelä & Thomas Schlag (red.), *Youth, Religion and Confirmation Work in Europe: The Second Study*, München 2015, 127.

44. Intervju HS, 2.

mellan fanns långa perioder utan egentlig kontakt med barnen. Situationen känns igen i Svenska kyrkan: det finns några åldrar i vilka många kommer i kontakt med kyrkan och andra där detta är betydligt mer sällsynt. Forskning visar att detta i längden riskerar minska intresset för allt deltagande.⁴⁵ En pedagog i Svenska kyrkan reflekterar till exempel över sambandet mellan församlingens barntimmeverksamhet och konfirmationsdeltagandet. Hon är positiv till en samordnad plan som syftar till en jämn kontakt med barnen och ser följderna av den barntimmeverksamhet som lades ner för knappt tio år sedan:

Vi har haft så otroligt mycket konfirmander på sommaren i vår församling. Mycket barn i kommunen. Nu börjar konfirmationsdeltagandet dala lite grann och det är naturligtvis konsekvenser av... att det var första året som konfirmanderna inte gått på barntimmar. Så nu har vi inte den kopplingen bakåt... Men det är ju jätteviktigt att fylla den här 6–12-årsbiten, så att man inte tappar dem. Att skapa de här rutinerna, att komma till kyrkan regelbundet. De här 145 timmarna på 6–12 år, de är jätteviktiga.⁴⁶

Nedläggningen av barntimmeverksamheten, förklarar pedagogen, var motvillig och liksom i många andra församlingar ett resultat av den utökade allmänna förskolan. Det är alltså ett exempel på förändring som inte står i enskilda församlingars makt att påverka. En systematisk och samordnad plan för lärande kan inte rå över den sortens omständigheter. Däremot kan den ge verktyg att pedagogiskt analysera förändringen ur ett lokalt perspektiv och väcka frågan om alternativa strategier.

Församlingar i Svenska kyrkan har också i dag dokument som reglerar arbetet med undervisning. Dels finns församlingsinstruktionen i vilken församlingen reflekterar över sitt uppdrag på ett mycket generellt plan. Därutöver finns som regel olika former av handlingsplaner för till exempel konfirmandarbete och barnverksamhet. En systematisk och samordnad plan, i Norska kyrkans tappning, är mer övergripande och strategisk än lokala handlingsplaner, men mer detaljerad och omfattande än församlingsinstruktionens korta skrivningar.

Pedagogisk grundsyn

I Svenska kyrkan framhålls avsaknaden av program och läroplan ibland som ett medvetet pedagogiskt vägval som bottnar i övertygelsen att kristen tro

45. Se till exempel Intervju HS, 2; Jonas Bromander, *Svenska kyrkans medlemmar*, Stockholm 2011, 87–102, 133–143.

46. Intervju LP, 4.

inte låter sig fångas i ett systematiskt program. Till skälen som hörs och som även anförts när frågan diskuterats i Kyrkomöten under 1990- och 2000-talen är att det står i konflikt med Svenska kyrkans kunskapssyn (underförstått: ett samordnat program implicerar en förlegad kunskapssyn), att det hämmar den lokala kreativiteten och att det inte passar en kyrka där församlingarna har så olika förutsättningar (underförstått: det samordnade programmet saknar flexibilitet). Planer ska i stället upprättas lokalt.⁴⁷ Synpunkter av dessa slag äger sin riktighet, men drabbar egentligen *en viss sorts program*, inte förekomsten av ett program.

Läroplansforskare som Ulf P. Lundgren och Anita Kärner är tvärtom tydliga med att en välgjord läroplan i själva verket förstärker den önskade inriktningen, har svängrum för skiftande kontexter och möjliggör lokal anpassning. Förekomsten av program och läroplan i sig säger ingenting om vare sig innehåll eller inriktning.⁴⁸

När Svenska kyrkans kyrkomöte och kyrkostyrelse 2012 beslutade om en större satsning på undervisning och lärande, *Dela tro – dela liv*, valde man att låta stift och församlingar söka pengar för enskilda projekt utan inbördes samordning. Det regionala prioriterades framför det samordnade och det tidsbegränsade framför långsiktigare lösningar.⁴⁹

Avslutning

Jag tror inte att frågan om ett systematiskt och sammanhängande program är ödesfrågan, varken för Svenska kyrkan eller någon annan kyrka. Däremot tror jag att den kastar ljus över en fråga som är det: nämligen den om undervisning mer generellt. Både kyrkor och utbildningsinstitutioner vet alltför väl att minskad kunskap sällan leder till nyfikenhet och vetgirighet, utan snarare till avsaknad av intresse och snabbt sjunkande relevans.

Det kan finnas en frestelse för fackteologer att göra detta till en fråga om ecklesiologi och kyrkosyn. ”Först och främst måste vi ta reda på vad det är att vara kyrka!”, heter det ibland. Något liknande kan gälla pedagoger som vill avgränsa det till frågor om kunskap och pedagogisk grundsyn. Bådadera är viktiga men otillräckliga. Som vi sett är detta frågor med teologiska och

47. ”Församlingsutskottets betänkande 1992:504 ’Om Svenska kyrkans arbete i skolan’”, i *Ombudsmötet 1992, bihang 2–13*, Stockholm 1992.

48. Ulf P. Lundgren, *Att organisera omvärlden: En introduktion till läroplansteori*, Stockholm 1981; Anita Kärner et al., ”Principal Steps towards Curricular Freedom in Estonia”, i Wilma Kuiper & Jan Berkvens (red.), *Balancing Curriculum Regulation and Freedom across Europe*, Enschede 2013, 21–38.

49. När detta skrivs har Svenska kyrkan på nationell nivå påbörjat ett nytt arbete med undervisning och lärande där erfarenheterna från *Dela tro – dela liv* är en av utgångspunkterna i vad som beskrivs som en mer systematisk och samordnad satsning. Se ”Ett program för lärande och undervisning i Svenska kyrkan”, Kyrkostyrelsen, dnr 2016/088, Uppsala 2018.

pedagogiska dimensioner, men också organisatoriska och ekonomiska. Kort sagt, här behövs en bred uppsättning analysinstrument.

Här bidrar läroplansforskningen med väsentliga insikter hur lärande organiseras och styrs och Norska kyrkan utgör ett intressant exempel för de andra nordiska kyrkorna.

För den som är intresserad av att studera förutsättningarna för kyrkans undervisning i dag är det välkommet med en bred ansats. Det är klokt att skapa sig en realistisk bild av utmaningarna för att på så sätt förstå vilka möjligheter som dessa utmaningar kan driva fram. ▲

SUMMARY

This article explores Christian education and learning in the Church of Sweden and the Church of Norway today. Given the impact of major changes in society and in school curricula over the last fifty years, the conditions of this work are changing. What major challenges are identified today? How have these two churches responded to the new circumstances? The Church of Norway has developed a systematic programme for education and learning in all congregations. What is the rationale behind this approach and to what extent does it resonate with the challenges in the Church of Sweden? The author argues that so far, the Church of Sweden has not responded strategically and systematically to a situation where the schools are no longer responsible for the teaching of Christian faith. Even though the Church of Norway's programme is developed from specific conditions and in a certain context, there may be lessons to be learnt for other churches, such as the Church of Sweden. In the concluding part of the article, these alleged lessons are reflected on theologically and pedagogically.